

Lamprecht, Arnošt

**Od rozpadu indoevropského společenství k protobaltštině
(baltoslovanštině) a rané praslovanštině**

In: Lamprecht, Arnošt. *Praslovanština*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1987, pp. 29-37

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122226>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3. OD ROZPADU INDOEVROPSKÉHO SPOLEČENSTVÍ K PROTOBALTŠTINĚ (BALTOSLOVANŠTINĚ) A RANÉ PRASLOVANŠTINĚ

3.1. PROTOBALTSKÝ (BALTOSLOVANSKÝ) KONSONANTICKÝ SYSTÉM

3.1. Po delabializaci k^w , g^w (změně k^w , $g^w > k$, g) zůstaly v pozdně indoevropských dialektech, z nichž se vyvinula praslovánština a baltské jazyky, tj. v protobaltském (baltoslovanském) období, tyto konsonanty:

<i>p</i>	<i>b</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i> (<i>z</i>)
<i>k'</i>	<i>g'</i>	
<i>k</i>	<i>g</i>	

Ty se pak během protobaltského období a potom po jeho rozpadu dále vyvíjely. Šlo zejména o modifikaci *s* po *i*, *u*, *r*, *k* (v jejímž rozsahu se slovanské a baltské jazyky liší) a o asibilaci *k'*, *g'* a jejich změnu v hlásky spirantické.

3.1.1. V témž protobaltském období došlo v souvislosti s obecnou likvidací reduplikace souhlásek i ke změně *tt*, *dt* > *st*: srov. slovan. *ves-ti* (< *ved-tei*), *mesti* (< *met-tei*), *pastь* (< *pad-ti-s*) a lit. *vesti* „vésti“, *mesti* „vrhnouti“, lot. *mest* „vrhnout“ atp.

3.1.1.1. Poznámka 1. Obdobná změna je i v jazycích íránských, srov. avest. *hasta* „posazený“, v řečtině, srov. *an-istos*, kdežto v latině je *ss*, srov. *obsessus*, stejně tak i v keltských jazycích, srov. *ro-fess* „je známo“, a v germánských jazycích, srov. starohornoněm. *gi-wisso* „zajisté“, něm. *gewiß*; ve staré indičtině však zůstalo *tt*, sti. *satta* „posazený“ (srov. Erhart 1982).

3.1.2. Poznámka 2. V protobaltském období došlo i ke změně indoevropských sonant *r*, *l*, *m*, *n* ve skupiny *ir*, *il*, *im*, *in*, příp. *ur*, *ul* (*um*, *un*), jak jsme uvedli výše.

3.1.3. Poznámka 3. V témž protobaltském období došlo i k posunu přízvuku ze slabiky s intonací cirkumflexovou na následující slabiku s intonací akutovou (zákon, který objevili Fortunatov a F. de Saussure). Ale o tom bude řeč až při výkladech o praslovanském přízvuku.

3.2. VÝVOJ $s > \acute{s}$ (\acute{s}/ch) PO i, u, r, k

3.2. Změna s po i, u, r, k má v rámci vývoje pozdně indoevropského konsonantismu značný význam. Zasáhla totiž četné indoevropské jazyky, tj. jazyky indoíránské, arménštinu a část dialektů protobaltských (baltoslovanských), tj. ty dialekty, z nichž se vyvinula praslovanština, a jen v menší míře ostatní dialekty protobaltské. Podstatou změny je asimilace vrchního formantu u konsonantu s k vrchním formantům předcházejících hlásek (tj. i, u, r, k), takže místo s zazní hláska \acute{s} -ového zabarvení (s poněkud nižším formantem než u s). Tato hláska se ve slovanštině zachovala před předními vokály, před zadními je za ni ch . Dobu přechodu $s > \acute{s}$ můžeme položit do doby těsnějšího sousedství protobaltských dialektů s íránskými jazyky (tj. do let 700–200 př. n. l.). Doba přechodu $s > ch$ je nejistá.

3.2.1. Příklady změny:

a) po u, \bar{u} : lat. *mūs*, praslov. *myšb*; lit. *blusa*, psl. *bl̥cha* „blecha“; lit. *ausis*, gót. *ausō*, psl. *ucho*; lit. *sausas*, psl. *such̥*; hojná je v morfologických typech, srov. **sūnusu > syn̥ch̥* „synech“; v aoristu *krū-s-o-m > krych̥*;

b) po i, \bar{i} : lit. *teisus*, psl. *tich̥*; **moisos > měch̥*; **alisā > ol̥ša, ol̥cha*; hojná je v morfologických typech, srov. lokál **toisu > tēch̥*, **vilkoisu > v̥lcēch̥*; v aoristu sloves i -ových: **vod-ī-s-o-m > vodich̥*;

c) po r : lit. *viršus*, psl. *v̥rch̥* (lat. *verruca < versuca*), staroslov. *prach̥* ($< p̥rch̥$) od kořene *pers-*, který je i v čes. *pršeti*;

d) po k : sti. *k̥šubhyati* „kolisati, třásti se“ a psl. *chyba, chybiti*; lot. *liekšus* a psl. *lich̥* „lichý, nepárový“; psl. *strach̥, strachati < *strōksātei* (něm. *schrecken*) z kořene *srek-* přidáním intenzivní přípony *-sā*; v sigmatickém aoristu **rēk-s-o-m > rēch̥* „řekl jsem“; některé kořeny zde uváděné mohou mít původ „elementární“.

3.2.2. Jak jsme již uvedli, změna se provedla v praslovanštině ve všech uvedených případech (a ještě dalších). Je tu shoda s jazyky indoíránskými. V litevštině změna jako systémový jev nenastala, srov. lit. *sausas, teisus, blusa*. Je však několik případů, kde změna provedena je, srov. lit. *viršus* „vrch“, *maišas* „měch“, *vetušas* „vetchý, starý“.

Modifikace $s > \acute{s}$ (\acute{s}/ch) nenastala před t , srov. stsl. aorist *vod-i-s-te* proti *vodich̥, vodichom̥*.

3.2.3. Kdy se \acute{s} vzniklé modifikací pův. s po i, u, r, k změnilo v ch , přesně nevíme. Před předními vokály máme totiž \acute{s} , srov. *myšb, mušbka*, čes. *vetšeti*, před zadními ch , srov. *mēch̥, v̥tēch̥* „vetchý, starý“, *mucha*. Změnilo-li se \acute{s} v ch dávno před tzv. I. palatalizací (tj. změnou $k > \acute{c}$, $g > \acute{d}ž > \acute{z}$), vzniklo \acute{s} v slově *myšb* v důsledku této palatalizace (tj. změnou $ch > \acute{s}$). Nastal-li posun $\acute{s} > ch$ těsně před I. palatalizací, a to jen před zadními vokály, mohla se tato palatalizace provést podle střídání $\acute{s}-ch$. Byla-li změna provedena až po této palatalizaci, nastal přesun $\acute{s} > ch$ před zadními vokály podle výsledků této palatalizace.

3.2.4. Jiným problémem je počáteční slovanské *ch*. Naše slovo *chyba* jsme vysvětlili z *ks* (sti. *kšubhyati*); pod. i *chudý*, psl. *chudъ* může být příbuzné se sti. *kšodhuka* „hladový“, tedy opět *ch* je tu ze staršího *ks*. Většinu počátečního *ch* však tak vysvětlit nemůžeme. V. Machek se domnívá, že tu jde o expresivní náhradu za pův. *k*, *g*, např. čes. *chabý* (psl. *chabъ*) má paralelu v řeckém *kōphos* „mdlý, bezmocný“; byla by tu změna *k > ch* (řecké *ph* pak přesně odpovídá našemu *b*, jak jsme viděli ve výkladech ide. konsonantismu). Další příklady: čes. *chlácholiti* (< *chālchāliti*, a to ze základu *kol-kol*); *ch* je tu expresivní náhrada za pův. *k* v základu *kol*, který je v řec. *kolax* „lichotník“; čes. *chlup* má paralelu v lit. *plaukas* (přesmyk *p-k > k-p* a záměna *k/ch*); *chopiti*, kořen *chop-* je totožný s *kap-* v lat. *capere* a lit. *kapt* (expresivní záměna *k > ch*); čes. *chytrý*, lit. *gudras*, *gudrus* „chytrý“ (ztráta znělosti, změna *k > ch*); čes. *churavý*, psl. *churъ*, řec. *krauros* (*r* je zde navíc, jinak *k > ch*), čes. *chřtán*, expresivní náhrada za *hrtan*.

3.2.5. Některá slova s *ch* jsou však praslovanská přejetí z jiných jazyků: prasl. *chlēbъ* z germ. **hlaib-* (gót. *hlaifs*); čes. *chmel* (prasl. *chmel'ъ*) je přejato z východu (srov. čuvašské *chumla*). Jiná slova jako čes. *chrkati*, *chrápati*, *chechtati* jsou původu zvukomalebného (onomatopoického).

3.2.6. Slovanské *choditi* (a čes. *šel* < *šьdъ*, dále *přicházeti* atp.) však vzniklo modifikací *s > š* (*š/ch*) z kořene **sod-* po předponách *pri-*, *u-* (stsl. *pri-chodъ*, *u-chodъ*). Analogii se pak rozšířilo i po ostatních předponách.

Stejně tak je analogické *ch* i v deklinačních vzorech. Podle *synъchъ* (< **sūnu-su*) a *vьlcěchъ* (< **vilko-i-su*) se *ch* dostalo i k *ā*-kmenům, srov. *ženachъ*. Staré lokálové *s* (< *sъ* < *su*) však zůstalo v adverbializovaných lokálech staročeských, nářečních i slovenských typu *Dolás* „v Dolanech“, *Vrbčas*, *Tuřas* „v Tuřanech“ (*Turas* něm. název obce Tuřany u Brna). Obdobně se v aoristu od typů *prosičъ*, *kryčъ*, *rěčъ* (kde *ch* vzniklo po *i*, *u*, *k*) rozšířilo *ch* k jiným typům, srov. *znachъ*, *dělachъ*, *nesochъ*, ale stsl. ještě *pēsъ*, *vēsъ* (< *vēd-s-o-m*), *basъ* (< *bōd-s-o-m*) „bodl jsem“. Stejně tak proniklo *š* i do přítomnosti sloves místo pův. *s*; podle *prosišъ* vzniklo i *dělajeshъ*, *s* zůstalo jen u atematických sloves *jesi* „jsi“, *dasi* „dáš“, *věsi* „viš“, *ěsijasi* „jiš“.

3.3. SPIRANTIZACE PALATÁLNÍCH VELÁR *k'*, *g'*

3.3. Indoevropské *k'*, *g'*, které zůstaly v protobaltských dialektech, se změnily v hlásky spirantické, a to v dialektech, z nichž se vyvinula praslovánština, v *s*, *z*, v litevštině v *š*, *ž*; obdobně jsou i ve staré indičtině za pův. *k'*, *g'* hlásky *ś*, *ḡ* [*dž*], *h* (< *g'*, dříve *g'h*). Postup změny v pozdně indoevropských (protobaltských) dialektech, z nichž se vyvinula praslovánština, si můžeme představit takto: *k' > c' > s' > > s*, *g' > dz' > z' > z*.

Příklady na *k'*: prasl. *desętъ*, lit. *dešimt*, lat. *decem* [*dekem*], řec. *deka*, sti. *daša*; prasl. *sъto*, lit. *šimtas*, lat. *centum* [*kentum*], řec. (*he*)*katon*, sti. *šatam*, avest.

satəm; prasl. *śardьce*, lit. *širdis*, lot. *sirds*, lat. *cor (cordis)*, řec. *kardia*, chet. *kardiš*.

Přiklady na *g'* (< protoide. *k'*): prasl. *znati*, lit. *žinoti*, lat. *gnōscō*, sti. *ǰñānāti*; prasl. *zbrno*, lit. *žirnis*, lat. *grānum*; stsl. *brěza*, lit. *beržas*, něm. *Birke*, sti. *bhūrja-*; stsl. *mьlzq*, lit. *melžti*, lat. *mulgeō* „dojím“.

Přiklady na *g'* (< protoide. *g'*, dřive označ. jako *g'h*): prasl. *zima*, lit. *žiema*, lat. *hiems*, řec. *kheimōn*, sti. *himā* „snih“; stsl. *zemlja*, lit. *žemė*, lat. *humus*, avest. *zəm-*, řec. *khamai* „na zemi“, *khtōn* „země“, chet. *tekan* „země“ (vše z pův. *d°g'em*, a to z předide. *diqa*); prasl. *vezq*, lit. *vežu*, gót. *ga-wigan*, lat. *vehō*, sti. *vahati*.

3.3.1. Jsou však příklady, kde za palatalizované *k'*, *g'* nemáme *s*, *z*, nýbrž *k*, *g*, srov. prasl. *svekry* „tchyně“ a sti. *svašrū-*; prasl. *kamy*, lit. *akmuo* a sti. *ašman-*, avest. *asman-*; prasl. *kosa* a sti. *šasati* „řeže“, prasl. *gosp* a lit. *žqsis*; stsl. *brěgь* (rus. *béreg*, řes. *břeh*), ale avest. *barəzah-* „výšina, hora“. Jindy je v slovanštině náležitě *s*, *slyšati* (*slušati*, *sluchь*), ale v litevštině je *k* (místo očekávaného *š*), srov. lit. *klausyti* „slyšet“. Slovanské příklady *s*, *g* místo očekávaného *s*, *z* se vykládají jako důsledek depalatalizace pův. *k'*, *g'* v jistých pozicích (příp. by mohlo někdy jít o „ingredienty“ z jiných ide. dialektů).

3.3.2. Poznámka. Slovanské *z* v některých případech nevzniklo z ide. *g'*, nýbrž znělostní asimilací ze *s*, srov. *mьzda*, gót. *mizdō*, řec. *misthos*; slovan. *uzda* (z **ous-dā*; srov. též řes. *ústa*).

3.3.3. Po všech uvedených změnách, tj. po modifikaci *s* > *š* (a dále *š/ch*) a po spirantizaci palatálních velár a vzniku dalšího *z* v důsledku asimilací můžeme si představit raně praslovanský systém takto:

<i>p</i>	<i>b</i>		
<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>
		(<i>š</i>)	
<i>k</i>	<i>g</i>	(<i>ch</i>)	

Hlásky *š* a *ch* jsou v závorkách, protože je těžko zjistit, kdy se staly plno-
právnými fonémy (tj. přestaly být variantami fonému *s*). Souvisí to také s datací
přechodu *š* > *ch* a dále s přejetími z jiných jazyků (např. *chmel'ь*, *chlěbь*) a se
vznikem a začleněním expresivních variant do běžné slovní zásoby (srov. lat.
capīō a naše *chopiti* s expresivním *ch* místo *k*).

3.4. SPLYNUTÍ *o* *S* *a* V PROTOBALTSKÝCH DIALEKTECH A DALŠÍ VÝVOJ VOKALICKÉHO SYSTÉMU V RANÉ PRASLOVANŠTINĚ

3.4. V některých indoevropských dialektech došlo ke splynutí pův. *o* *s* *a*. Takováto
změna nastala v jazycích baltských, slovanských, germánských, dále pak v indo-
iránských (tu nakonec splynuly v *a* všechny tři nízké vokály, tj. *e*, *o*, *a*; splynutí

e s ostatními dvěma však nastalo až po palatalizaci konsonantů v staré indičtině, srov. sti. *pačati* a o téměř 2 tisíciletí mladší slovanské *pečetb*). Zřetelně se odlišují vokály *o*, *a* v latině, v řečtině, dále v arménštině a krátké *o*, *ā* i v keltštině.

3.4.1. Přesně stanovit dobu splynutí je nesnadné, patrně nastalo v různých jazycích samostatně. V baltských jazycích splynulo např. krátké *o*, *a*, ale dlouhé *ō*, *ā* se ve svých střídnicích odlišují (za *ā* je v litevštině *ō*, v lotyštině *ā*, za *ō* je v litevštině v některých případech *uo*, jinde *ō*, v lotyštině *uo* a *ā*).

3.4.2. Nicméně se snaží někteří badatelé najít paralelismus vývoje v baltských a slovanských dialektech (V. Mažiulis, *Baltistika*, 1, 1965, 17–30). V krátkých slabikách vznikl podle něho z pův. klasicky indoevropského systému

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>

tento dílčí systém:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ā</i>

V dlouhých slabikách byl v baltských dialektech různý vokalismus v přízvučné a nepřízvučné pozici. V přízvučné pozici byly *ide. ē, ō* zavřené, tedy zněly *ē, ō*, nepřízvučné byly otevřené, tedy *ē, ō*. Nepřízvučné *ō* splynulo s *ā* v dlouhé *ā*. Autor se domnívá, že i raná praslovanština (po fonetické stránce stále ještě blízká baltským dialektům) měla obdobný systém dlouhých:

<i>i</i>	<i>ū</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>
<i>ē</i>	<i>ā</i>

Přitom *ē* tu vzniklo v zavřené pozici (*er* > *ē(r)*) a dalo později *i*, srov. slovan. *mati* (proti lit. *motė*); obdobně vzniklo *ō* v zavřené pozici (*ōn* > *ōn*) a změnilo se pak v *ū* a dalo jako každé *ū* v psl. vokál *y*, srov. *kamōn* > *kamōn* > *kamū(n)* > *kamy*. Z toho vyplývá, že výše uvedený systém, v němž byly v protikladu přední nelabializované vokály a zadní labializované, se ve vývoji rané praslovanštiny změnil tak, že zavřené *ē* splynulo s *i*, srov. *mati* a lit. *motė*, a zavřené *ō* splynulo s *ū*, za které je v klasické praslovanštině *y*, srov. *kamy* a lit. *akmuo*. Otevřené dlouhé *ā* [*ā*] dalo do praslovanštiny *a*, stejně je tomu i v lotyštině; v litevštině je za ně *o*, nikoli *uo*, srov. opět prasl. *mati* a lit. *motė*. Otevřené *ē* si v praslovanštině zachovalo svou otevřenou výslovnost; je to doloženo např. starými přejeti do finštiny, srov. *määrä* „měra“, *läävä* „chlěvo“. Těmito změnami vznikl ve slovanštině před delabializací zadních vokálů systém:

<i>i</i>	<i>ū</i>
<i>ē</i>	<i>ā</i>

Obdobný byl i systém krátkých samohlásek.

3.4.3. V klasické praslovanštině (po roce 400 n. l.) se výše uvedený systém po delabializaci zadních vokálů reflektuje v společném systému dlouhých i krátkých vokálů v běžné praslovanské transkripci takto:

<i>i</i>	<i>y</i>
<i>ɨ</i>	<i>ɜ</i>
<i>e</i>	<i>ǣ</i>
<i>ě</i>	<i>a</i>

V této transkripci nereprezentují grafémy *ɨ*, *ɜ* ještě pozdější jery, nýbrž jen krátké *i*, *y*. Vokál *ǣ* je krátké *a* (o něco zavřenější než *a* dlouhé), z něhož se na konci klasické praslovanštiny vyvinulo *o*. Grafémy *i*, *y*, *ě*, *a* reprezentují dlouhé hlásky, grafém *ě* pak dlouhé [ǣ], jak bylo uvedeno výše, srov. fin. *määrä* „měra“.

3.4.3.1. Proti uvedenému systému by mohly být vzneseny námitky. Např. cizí přejetí za psl. *y*, *ɜ* (tj. za dlouhé i krátké *y*) by ukazovala na znění *ū*, *u*, srov. fin. *kapputa* „kopyto“, *akkuna* „okno“, *lusikka* „lžička“ „lžíce“, rumun. *sută* „suto“ atp. Ty mohou být odmítnuty poukazem na to, že přijímající jazyk nahrazuje neexistující vokál svým nejbližším vokálem vlastním. Slovanské *y* jako vokál vysoký, zadní, ale nelabializovaný bylo nahrazeno vokálem vysokým zadním, ale labializovaným. Zápisy typu *Vusegrade* „Vyšegrad“ (z X. stol.), *Bustricius* „Bystrycь“ (ze VII. století) či *nessupi* „Nespi“ (X. stol.), kdy o delabializaci není možno už vůbec pochybovat, jsou toho po mém soudu nejlepším důkazem. Nedorozumění mezi slavisty vyplývají někdy i z jiných korespondencí fonémů a grafémů. Pokládáme-li *y*, *ɜ* za vokály zadní, nelabializované, a nikoli za vokály přední, jak je tomu nyní např. u *y* v polštině, je věc dostatečně osvětlena. Platí to rovněž o *ɜ*, neboť korespondence *y* – *ɜ* jako vokálu dlouhého a krátkého je po celou dobu praslovanského vývoje (mimo nejposlednější období těsně před zánikem jerů) zcela zřejmá. Není proto správný názor, že prasl. dlouhé *y* (z ide. *ū*) nemělo k sobě v VII. stol. krátký korelát (Stieber 1969). Mělo ho přece v *ɜ* (což je krátké *y*). V době dokončování monoftongizace diftongů (o níž viz dále) je delabializace pův. *ū*, *u* nepochybná a vzájemná korespondence krátkých a dlouhých vokálů je takováto: *ɨ* – *i*, *ɜ* – *y*, *e* – *ě*, *ǣ* – *a*. Tato korespondence byla narušena až vznikem *o* z krátkého *ǣ* a vznikem pravých jerů z krátkého *i*, *y* (které i tu z důvodů grafických označujeme jako *ɨ*, *ɜ*).

3.4.4. Nyní si předvedeme korespondence praslovanských vokálů s indoevropskými (pozdně indoevropskými).

3.4.4.1. Praslovanské *a* reprezentuje: a) ide. *ā*: psl. *bratrь/bratъ*, lat. *frāter*, sti. *bhrātṛ-*, řec. *phrātōr* „člen klanu“, lit. *brolis*; prasl. *mati* (gen. *matere*), lat. *māter*, řec. *mētēr*, sti. *mātr-*, lit. *motė*; prasl. *stati*, lat. *stāre*, lit. *stoti*, sti. *sthā-*; stsl. *kašlb*, lit. *kosulys*, sti. *kāstate* „kašle“; čes. *bájiti*, ukr. *bajaty*, řec. *phēmi* (dor. *phāmi*), lat. *fāri* „říkati“; stsl. *tajati* (čes. *tát*), řec. dor. *tākō* „taji“, lat. *tābēs* „úbytě“; b) ide. *ō*: prasl. *dati*, *darъ*, *danъ* atd., lit. *duoti*, lat. *dōnum*, řec. *di-dōmi*, *dōron* „dar“; čes. *jaro* (pol. *jar*, *jarz*), řec. *ōra* „roč. čas“; prasl. *pojasъ*, lit. *juosta* „pás“, řec. *zōstos*,

avest. *yāsta-* „opásaný“; prasl. *dōva*, řec. *duō*, angl. *two* (něm. *zwo*) atd.; prasl. *znati*, lat. *gnōscō*, řec. *gi-gnōskō* „poznávám“, sti. *jnāta-* „poznaný“.

3.4.4.2. Praslovanské *ā* (pozdně psl. *o*) reprezentuje: a) ide. *a*: stsl. *osa* „osa“, lit. *ašis*, lat. *axis*, sti. *akša* „osa“; stsl. *orati*, lit. *arti*, lat. *arāre*; stsl. *ostrō* „ostrý“, řec. *akros* „špičatý“, lat. *acer* „ostrý“, *acus* „jehla“, lit. *aštrus* „ostrý“; psl. *bārda* (stsl. *brada*, rus. *borodā*), lat. *barba*, něm. *Bart*; stsl. *goľb* (čes. *holý*), něm. *kahl*; b) ide. *o*: stsl. *oko*, lit. *akis*, lat. *oc-ulus*, řec. *oph-thalmos*; stsl. *domъ*, lat. *domus*, řec. *domos*; stsl. *ovъca*, lat. *ovis*, řec. *ois*, sti. *avi-*, lit. *avis*; stsl. *osmъ*, lat. *octō*, řec. *oktō*; stsl. *gostъ* „host“, lat. *hostis* „nezvaný host, nepřítel“, gót. *gasts* „host“ (něm. *Gast*) atd.

3.4.4.3. Praslovanské *ě* reprezentuje ide. *ē*: stsl. *dějo*, *děti*, lit. *dėti* „položít“, lat. *fēci* „učinil jsem“, řec. *ti-thēmi* „kladu“; stsl. *věra* „víra“, lat. *vērus* „pravý, opravdový“, něm. *wahr*; prasl. *zvěrb*, lit. *žvėris*, řec. *thēr*; stsl. *měsecb*, lit. *mėnuo*, gót. *mēna*, sthn. *māno*, lat. *mēnsis*, řec. *mēn*, sti. *mās-*; stsl. *sějo*, *sěti*, *sěmę*, lit. *sėti*, lat. *sēmen* „semeno“.

3.4.4.4. Praslovanské *e* reprezentuje ide. *e*: stsl. *berō*, lat. *ferō*, řec. *pherō*; stsl. *derō*, řec. *derō* „loupám“; stsl. *jestъ*, lit. *esti*, lat. *est*, řec. *esti*, sti. *asti*; stsl. *medъ*, lit. *medus*, sti. *madhu*; stsl. *nebo*, lat. *nebula* „mlha“, řec. *nepfos*, sti. *nabhas-*; stsl. *šestъ*, lit. *šeši*, lat. *sex*, řec. *hex*; stsl. *vetъchъ* „vetchý, starý“, lat. *vetus*, *vetustus*, lit. *vetušas*.

3.4.4.5. Praslovanské *i* reprezentuje: a) ide. dlouhé *i*: stsl. *živъ* (čes. *živý*), lat. *vivus*, lit. *gyvas* [*gīvas*], sti. *ĵiva-*; stsl. *griva*, sti. *griva-* „týl“; stsl. *piti* (čes. *píti*), sti. *pīta-* „napitý“, řec. *pīthi* „pij“; stsl. *žila*, lit. *gysla* [*gisla*], lot. *džisla*, arm. *ĵil* „šlacha“, lat. *filum* „vlákno“; čes. *lin*, stč. *i liň*, lit. *lynas* [*līnas*], lot. *linis* „ryba lin“, rus. *sliva*, čes. *slíva* „švestka“, lat. *liveō* „jsem modrý“; praslov. příp. *-inъ*, lat. *inus* (srov. *div-inus* božský“);

b) lit. *é* v slovech: stsl. *mati*, *děšti*, lit. *motė*, *duktė*.

3.4.4.6. Praslovanské *ь* (tj. krátké *i*) reprezentuje ide. krátké *i*: stsl. *vdova*, gót. *widuwō*, lat. *vidua*, sti. *vidhavā-*; stsl. *čъ-to* (čes. *-č < čb* po předložkách *več*, *nač*), lat. *quid*, sti. *čit*; prasl. *mъgla*, lit. *migla*, řec. *o-mikhlē*; stsl. *mъzda*, gót. *mizdō*, řec. *misthos* „odměna“; psl. *lъnъ* „len“, řec. *linon*, lit. *linai* (plur.), lot. *lini*.

3.4.4.7. Praslovanské *y* reprezentuje: a) ide. *ū*: psl. *synъ*, lit. *sūnus*, sti. *sūnu-*; psl. *dymъ*, lat. *fūmus*, lot. *dūmi*, sti. *dūma-*; psl. *ty*, lat. *tū*, avest. *tū*; stsl. *byti*, lot. *būt*, řec. *e-phūn* (s význ. „růsti“); psl. *myšъ*, sti. *mūš* (demin. *mūšikā*), lat. *mūs*, starohornoněm. *mūs* (něm. *Maus*); čes. *týl*, pol. *tył*, řec. *tulos*, *tūlē* „mzol, polštář“; stsl. *svекry* „tchyně“, sti. *švašrū-*, lat. *socrūs*;

b) lit. *uo* v koncove: psl. *kamy*, lit. *akmuo*.

3.4.4.8. Praslovanské *ъ* (tj. krátké *y*) reprezentuje ide. *u*: stsl. *děšti*, lit. *duktė*, řec. *thugatēr*, sti. *duhitr-* „dcera“; stsl. *mъchъ* „mech“, lat. *muscus*, lit. *musai* (pl.); stsl. *bděti* „bdíti“, lit. *budėti*, sti. *budhyate* „procítá“; stsl. *snъcha* „snacha“, sti. *snušā*, starohornoněm. *snur*; předpona *vъz-*, lit. *už-*, avest. *us-*, *uz-* „vzhůru“; stsl. *vetъchъ* „vetchý, starý“, lit. *vetušas*, lat. *vetus*, *vetustus*.

3.4.5. Jak je vidět, došlo tu k seskupení vokálů na přední a zadní a k jejich následné postupné delabializaci. Nejisté zůstává, kdy tato delabializace nastala, zda už před tzv. I. palatalizací, či souběžně s ní nebo těsně po ní. Rozhodně však byla provedena před vznikem nové labializované hlásky *u* z diftongu *au* (při monoftongizaci diftongů). Na základě rozboru praslovanských koncovek se nyní po zralé úvaze kloníme spíše k tomu, že dokončení delabializace je nutno položit až těsně před monoftongizaci diftongů; tím lépe vysvětlíme jak vývoj změny *au* > *u*, tak i vývoj koncovek *âns* > *ons* > *uns* > *uNs* > *ūN* > *y*, ale zároveň i *'âns* > *ens* > *eNs* > *ēN*, které dalo dílem *ę* (na jihu), dílem *ě* (na slovanském severu).

3.5. PROTETICKÉ A HIÁTOVÉ HLÁSKY

3.5.1. Ještě před úplnou delabializací došlo k vytvoření tzv. protetických hlásek před pův. *u*, *ū* (tj. *ɔ*, *y*), srov. psl. předponu *vy-* (< *v* + *ū*) a germ. *ūt*, starohornoněm. *ūz* (něm. *aus*) nebo *vəz-* a avest. *us-*, *uz-*; psl. *vydra* a lit. *ūdra*, lot. *ūdris*, sti. *udra-*; psl. *vymę* a sti. *ūdhar*, lat. *über*. Hlásky *v* je ve všech těchto případech navíc. Jde tedy o neetymologickou hlásku vzniklou na počátku slova před *u*, *ū*.

3.5.2. Před počátečním *i*, *ī* (tj. *ɔ*, *i*) vzniklo protetické *j*, srov. psl. *j-ɔ-dŕ* (ale *vən-ɔ-dŕ*, což svědčí, že spojení s předponou je starší než proteze) proti lat. *i-t*; psl. *j-ɔm-ŕ*, *j-ę-ti* a lit. *imti* (ale opět složené *vəz-ɔm-ŕ*, *vəz-ę-ti*). Protetické *j* se vyskytuje i před *ę* < *iN*, *in*, srov. stsl. *jęзыкъ* a staroprus. *insuwis*.

3.5.2.1. Rovněž před *e* máme *j*, srov. psl. *j-es-tɔ* a lat. *es-t*, psl. *ježb* a lit. *ežys*, lot. *ezis* atd.

3.5.2.2. Ve východoslovanských dialektech před *e* v části případů k *j*-ové protezi nedošlo. Počáteční *e* [ǣ] se tak změnilo v *ǣ*, které dalo později *o*, srov. rus. *odin*, *osen'*, *ozero*, *olen'*, ale *jel'*, *jěž*. Změna zasáhla i cizí slova, srov. rus. *Olga* (< germ. *Helga*) a *Oleg*. Přejchod *e* > *a* je znám i z baltských jazyků, srov. lit. *elnis/alnis*, lit. *ežeras*/stprus. *assaran* [*azaran*] „jezero“. Ovšem ne všechna střídání *je/o* v slovanských jazycích musila vzniknout tímto způsobem. Někde mohlo jít o pův. *ǣ* (pozdější *o*), před kterým vznikla *j*-ová proteze a praslovanská přehláska *ǣ* > *'e* (*o* > *e*); snad je tomu tak u čes. slova *olše*, slovensky *jelša* (ide. **alisā*).

3.5.3. Před *a* je dílem *j*, srov. psl. *j-agn-ę* a lat. *agnus*, *j-abb-ko* a něm. *Apfel*, dílem *v*, srov. české a slovenské *vajce* (ně. *vejce*, *vajec*), ale rus. *jajcó*, sch. *jajce* atd. Tento rozdíl patrně vznikl různou chronologií proteze; *v* mohlo vzniknout ještě před úplnou delabializací *ǣ*, *j* pak po této delabializaci (Shevelov 1969).

3.5.4. Před krátkým *ǣ* (které dalo později *o*) se v praslovanštině proteze nerozvinula, srov. psl. *oje*, *otъcbъ*; rovněž tak se nevyvinula před diftongem *au* (> *u*), srov. psl. *ulbjb*, *ucho* (lit. *ausis*, gót. *ausō*). To vedlo k tomu, že někdy i v pův. skupině *ju* (< *jau*) *j* v některých případech odpadalo, srov. *ju-že* > *u-že* (lit. *jau*), v češtině už vedle *juž* > *již*, v ruštině *uže*; podobně máme vedle sebe *jutro*/*utro*.

3.5.5. Kolísání je v některých případech i před ě [ǣ], srov. stsl. *jasti* < *j-ěsti* „jísti“, *jamь* < *j-ědmь* proti rus. *jem* (< *ěmь*), *jest* (< *ěstь*), sch. *jesti*, sln. *jesti*, ale mak. *jade* „jí“.

3.5.6. Hlásky *j*, *v* jsou nejen protetické, ale i hiátové, vyskytují se i uvnitř slova, srov. pol. *motowaz* (< psl. *motovozь* < *moto-ozь*), slovin. *motovoz*, ale sloven. *motúz*, čes. *motouz*; pod. *павокъ* (< *pa-окъ*), srov. čes. *pavouk*, sloven. *pavúk*, ale pol. *pająk*, sln. *pajek*, mak. a bulh. *pajak*, rus. *паук* (bez *v* i *j*), sch. *pauk* (taktéž čes. dial. *paúk*, *pauk*, *pouk* > *pók*). Podobně se střídá *j* i *v* v slově *рѣковѣтъ*, *рѣкојѣтъ*, srov. slk. *rukovät'*, sln. *rokovet*, sch. *rukovet*, čes. *rukověť* „příručka“, ale *rukojeť* „držadlo“, rus. *рукоятка*, pol. *rekojesć*.

Stará hiátová hláska *v* je v slovech *umyvati*, *pokryvati* (srov. *myti* < *mū-tei*, *myva-* < *mū-ŷ-ā-* < *mū-ā-*).

3.5.7. Poznámka. Protetické a hiátové hlásky se rozvinuly i v pozdějším období vývoje slovanských jazyků, např. v češtině XIV. stol. se objevuje protetické *v* před *o*, srov. *von*, *voko*, *vokno*, *vosel*, řidčeji *h*, srov. *hohēň* „ohēň“; obdobně se objevují protetické a hiátové hlásky i v jiných slovanských jazycích, nejvíce je jich v lužické srbštině horní i dolní a dále v ukrajinštině a běloruštině, srov. ukr. *vivcja* „ovce“, *vin* „on“, *vona* „ona“, bělorus. *vókny* „okna“, *heta* „eto, toto“, hornoluž. *wotkupić*, *wučba*, *wucho*, *wuzki*, dolnoluž. *hucho*, *huzki*, *hukšop* „úkrop“, *huger* „uher“, *huknik* „učedník“ (tvary s *h* nejsou vždy spisovné, např. *hucho*, spis. *wucho*, podobně dolnoluž. *wogeń/hogeń*).

